

УДК 338.43:637.5:636.4

Д. К. Семенда,

к. е. н., професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Уманський національний університет садівництва

О. Вс. Семенда,

к. е. н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Уманський національний університет садівництва

О. В. Семенда,

к. е. н., старший викладач кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.6.65

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

D. Semenda,

PhD in Economics, Professor of the Department of Entrprise,
Trade and Exchange Activities of Uman National University of Horticulture

E. Semenda,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrprise,
Trade and Exchange Activities of Uman National University of Horticulture

O. Semenda,

PhD in Economics, Senior Lecturer of the Department of Marketing
of Uman National University of Horticulture

CURRENT STATE AND TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL CULTURES MARKET IN UKRAINE

Ринок технічних культур, як і інші ринки сільськогосподарської продукції, функціонує не автономно, а в певно-му економічному макросередовищі, в тісному поєднанні з іншими ланками економіки. Саме тому кардинальні зміни в економічній політиці на макро- та галузевому рівнях суттєво впливають на його функціонування, на ефективність розвитку галузей, які обслуговують його.

У статті здійснено комплексний аналіз ринку технічних культур в Україні, зокрема динаміки форм пропозицій та попиту, спрогнозовано основні тенденції його подальшого розвитку.

Підвищення економічної ефективності вирощування і переробки, і як наслідок, функціонування повноцінного ринку технічних культур — це комплексна і багатовекторна проблема, успішне вирішення якої потребує певного часу, залучення інвестицій та можливе лише за умови поліпшення економічної ситуації в країні.

The market for technical crops, as well as other markets for agricultural products, does not function autonomously, but in a certain economic macro environment, in close conjunction with other sectors of the economy. That is why the dramatic changes in economic policy at the macro and sector levels significantly affect its functioning and the efficiency of the industries that serve it.

The article provides a comprehensive analysis of the market of technical crops in Ukraine, in particular the dynamics of supply and demand forms, and the main tendencies of its further development are predicted.

At the moment, sugar beets remain one of the least profitable crops in crop production. One of the main factors in reducing sugar beet crops is the unfavorable situation on the Ukrainian sugar market, where prices are kept at an extremely low level, despite the increase in production costs and despite the unfavorable economic conditions, the beet sugar complex continues to increase sugar production and export. Sugar beet production has added value while grain is sent abroad only as raw material. The domestic price of sugar in the country does not correspond to the costs of its processing, so only the partnership between the sugar factory and the producer of raw materials can ensure the profitability of work in the sugar complex.

Despite the growth of sunflower production in the main producing countries of this culture, Ukraine remains the world's largest producer of oilseeds. Support for high production rates and low domestic consumption allow domestic products to provide more than 57% of the world trade volume of such products in 2018/2019 MY. A favorable price situation and an attractive level of profitability will continue to stimulate farmers to grow sunflowers, breaking the crop rotation and exhausting the soils.

Ukraine is a leader in soy production in Europe with a share of 45%. Such a large distribution of soya due to the universality of its use as an important food, technical and fodder culture. This is due to the exceptionally favorable combination of seeds of organic and mineral substances. In terms of the production of oilseeds in Ukraine, soybeans yield only to sunflower seeds.

One of the factors of growing sown areas of rape is the increase in demand for it from the world agrarian market. In addition, rape is a crop that during the period of the off-season gives the farmer working capital, since sales of this oil fall by the end of June. In 2017, rape became the most profitable crop and allowed farmers to hedge and be more stable in the event of sharp price fluctuations in other crops.

Increasing the economic efficiency of cultivation and processing, and as a result, the functioning of a full-fledged market of technical crops is a complex and multi-vector problem, the successful resolution of which requires a certain amount of time, attracting investment and possible only if the economic situation in the country improves.

Ключові слова: ринок технічних культур, експорт, імпорт, ефективність виробництва.
Key words: technical crop market, export, import, production efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Від розвитку агропромислового виробництва залежить продовольча безпека держави, рівень і якість забезпечення населення продуктами харчування, що безпосередньо впливає на соціальне становище у суспільстві та здоров'я нації загалом.

Аналізуючи світовий ринок рослинницької продукції, можна впевнено стверджувати, що найближчими роками перспективним залишиться виробництво технічних культур.

В Україні на ринку цукру склалася непроста ситуація. Висока собівартість виробництва та низькі реалізаційні ціни призводять до відмови господарств від вирощування цукрових буряків. Під олійними культурами площі розширюються, оскільки рентабельність їх виробництва досить висока. Вирішення даних проблеми покладено в основу наукових досліджень цієї статті.

Аналітичні матеріали статті базуються на актуальних статистичних матеріалах, тому одержані результати можуть бути використані в подальших дослідженнях проблем розвитку ринку технічних культур.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню проблем формування та тенденції розвитку ринку технічних культур України значну увагу приділяли такі вчені-науковці: Г. Жолобецький [1], О.С. Заєць [21], С. Капшук [3], Г. Квітка [4], М.Ю. Коденська [5], О. Маслак [6; 7], П.Т. Саблук [8], О.М. Шпичак [9] та ін.

Однак наукова аргументація зазначеної проблеми потребує подальшого комплексного вивчення, оскільки питання, які стосуються виявлення впливу різних чинників на ефективність діяльності виробників технічних культур, функціонування і розвитку ринку цих культур вимагають постійного моніторингу і детального системного аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням статті є оцінювання сучасного стану та визначення тенденції розвитку вітчизняного ринку технічних культур у період трансформації АПК країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аграрний сектор посідає важливе місце в економіці України, тут виробляється 11—15% валової продукції, 12—16% доданої вартості, однак на галузі сектору припадає лише 3,7—5,0% усіх інвестицій в економіку країни. Сільське господарство України разом з іншими складниками АПК забезпечує близько 30% валового внутрішнього продукту, зайнятість майже третини працюючого населення, виробництво 95% товарів масового вжитку, утримання сільської поселенської мережі з 13 млн жителів [10].

За січень-серпень 2018 р. зовнішньоторгівельний обіг продукції агропромислового комплексу досяг 15 млрд доларів, з яких експорт продукції аграрного сектору становить 11,5 млрд доларів, або 37,3% від загального експорту України. Він зріс на 65,6 млн доларів порівнюючи з аналогічним періодом 2017 р. У трійці лідерів експорту українських аграрних та харчових товарів залишаються зернові — 36,6% від загального аграрного експорту, олії — 25,1% та насіння олійних культур — 9,4%. Ключовими покупцями в регіональній структурі експорту є країни Азії з часткою 43,6%, країни Європейського союзу — 31,4% та Африки — 13,3% [11].

До негативних тенденцій розвитку ринку сільськогосподарської продукції України доцільно віднести:

— зменшення валової продукції сільського господарства за останні 28 років, особливо продукції тваринництва;

— зростання сукупного індексу витрат на виробництво продукції сільського господарства на 119,8% порівняно з попереднім роком, у тому числі 113,6% склали матеріально-технічні ресурси промислового походження;

— істотне зниження обсягів реалізації окремих видів продукції рослинництва, зокрема обсяг реалізації цукрових буряків у 1990 р. становив 44,3 млн т, а у 2018 р. знизився майже у 3,46 рази і становив 12,7 млн т.

Вирощування цукрових буряків та виробництво цукру завжди займало провідне місце в економічному потенціалі агропромислового комплексу України. Цукор називали одним з головних стратегічних товарів, оскільки він постійно займав 7—8% від загального обсягу експорту України.

Таблиця 1. Динаміка посівних площ, урожайності, валових зборів цукрових буряків і виробництва цукру

Роки	Площа посіву, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, млн т	Виробництво цукру, тис. т
1990	1607,0	276,0	44,3	6791,2
2001	995,2	182,6	15,5	1947,1
2002	932,2	189,3	14,4	1621,1
2003	814,1	201,2	13,3	2485,5
2004	754,0	238,3	16,6	2147,1
2005	674,0	248,2	15,5	2139,1
2006	811,0	285,0	22,4	2597,1
2007	584,0	291,0	17,0	1860,0
2012	377,2	356,2	13,4	1575,5
2013	320,0	313,6	10,0	1300,0
2014	500,0	280,0	14,8	1810,0
2015	530,0	324,0	16,5	2300,0
2016	448,0	406,0	18,2	1800,0
2017	281,0	404,0	13,7	2040,0
2018	260,0	490,0	12,7	1750,0

Джерело: [19].

Внутрішній ринок цукру України штучно розколовся на два великі сегменти: ринок цукру виробників сировини з низькою собівартістю та ринок цукрозаводів із високою собівартістю, а часом і збитковий. Насправді ринків більше. Ще функціонує ринок цукру постачальників матеріальних ресурсів, донедавна діяв величезний ринок цукру податкової інспекції — із низькими цінами на вході й високими на виході. Виробники цукру змушені були продавати продукцію за безцінь, прибутки ж отримували торгові структури, які скуповували цукор. У цих умовах на ціну цукру вже не впливають витрати на виробництво та збут продукції, виготовленої на заводах, що й призводить до їх зупинки, банкрутства й демонтуння [12].

Нині цукрові буряки залишаються однією з найменш прибуткових культур у рослинництві, динаміку посівних площ, урожайності та валових зборів яких показано в таблиці 1.

Одним з основних факторів скорочення посівів цукрових буряків є несприятлива ситуація на українському ринку цукру, де ціни утримуються на надзвичайно низькому рівні, незважаючи на збільшення собівартості.

Низькі ціни на цукор не дозволяють цукровим заводам платити відповідну ціну за буряки, а виробники цієї культури змушені скорочувати посіви.

Для забезпечення сталого розвитку бурякоцукрової галузі потрібно вирішити низку питань:

— забезпечити дієве пільгове кредитування виробників цукрових буряків та цукру;

— порушити перед СОТ питання необхідності від-

міни встановленої щорічної тарифної квоти на пільгове ввезення в Україну цукру — сирцю з тростини;

— врегулювати питання імпорту й експорту цукру та цукромісних продуктів у рамках угод про вільну торгівлю з країнами Євросоюзу;

— запровадити здешевлення вартості природного газу та змінити порядок розрахунків цукровими заводами (оплата має бути за фактом споживання).

Не дивлячись на несприятливі економічні умови бурякоцукровий комплекс продовжує нарощувати виробництво цукру та його експорт. На переробці врожаю 2018 р. працювало 42 цукрових заводи переробивши 13,6 млн т цукрових буряків і виробили 1,82 млн т цукру [19].

За результатами 2018/2019 МР, лідером з виробництва цукру в Україні став Крижопільський цукровий завод, який виготовив 170,97 тис. т цукру.

Друге місце посів Гайсинський цукровий завод з показником в 120,8 тис. т цукру. Замикає трійку лідерів Радехівський цукровий завод — 108,49 тис. т цукру (табл. 2) [13].

За підсумками 2018 р. Україна експортувала 586,5 тис. т цукру та отримала 217,09 млн дол.

Таблиця 2. Найбільші виробники цукру в 2017/2018 МР

Виробники	Перероблено цукрових буряків, тис. т	Вироблено цукру, тис. т
ПРАТ «ПК «Поділля» - Крижопільський цукровий завод	1248,73	170,97
ТОВ «ПК «Зоря Поділля» - Гайсинський цукровий завод	940,74	120,80
ТзОВ «Радехівський цукор» - Радехівське виробництво	802,39	108,49
ТзОВ «Радехівський цукор» - Чортківське виробництво	636,39	88,36
ТзОВ «Радехівський цукор» - Хоростківське виробництво	571,56	78,97
Філія «Яресківський цукровий завод»	500,96	77,12
ПАТ «Гнідавський цукровий завод»	457,66	71,73
ТОВ «Наркевицький цукровий завод»	505,74	70,12
ПАТ «Саливонківський цукровий завод»	521,49	67,75
Філія «Жданівський цукровий завод»	411,61	58,17

Джерело: [13].

Таблиця 3. Найбільші експортери цукру в 2017/2018 МР

Експортери	тис. т	млн доларів
ТзОВ «Радехівський цукор»	138,5	55,55
ТОВ «Цукорагропром»	93,0	40,65
ПрАТ «Продовольча компанія «Поділля»	80,4	27,66
ПАТ «Геофіпольський цукровий завод»	35,5	13,38
ТОВ «Новооржицький цукровий завод»	34,9	13,64

Джерело: [14].

валютної виручки. Зауважимо, що продукція цукрових буряків має ще й додану вартість. Адже це не тільки цукор, а затребувані також м'яса і сухий жом, в той час, як зерно відправляють за кордон лише як сировину.

Лідером серед експортерів вітчизняного цукру в 2017/2018 МР, відвантаживши за кордон 138,5 тис. т солодкого піску майже на 55,55 млн доларів став ТзОВ «Радехівський цукор». На другому місці ТОВ «Цукорагропром» — 93,0 тис.

т цукру (40,65 млн доларів). А замикає трійку ПрАТ "Продовольча компанія "Поділля" — 80,4 тис. т цукру (27,66 млн доларів) (табл. 3).

За оцінками НАЦУ "Укрцукор" експортні поставки в 2018/2019 МР очікуються на рівні минулого року — близько 500—600 тис. т цукру, а основними країнами-імпортерами залишаться Узбекистан, Туреччина та Азербайджан.

Практика кращих сільськогосподарських підприємств України підтверджує, що не дивлячись на проблеми, пов'язані з виробництвом цукрових буряків, цукрова галузь таки приносить прибутки. Проаналізувавши виробництво цукрових буряків в ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області, ми дійшли висновку, що при підтримці цукрових заводів виробництво цукрових буряків дає прибутки (табл. 4).

У 2018 р. господарство переробляло цукрову сировину на давальницьких умовах. Завезли

Таблиця 4. Економічна ефективність виробництва цукрових буряків у ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Площа, га	110	130	210	220	230	230
Урожайність, ц/га	460	562	593	552	570	639
Вироблено цукрових буряків, ц	50594	73074	124530	121398	131227	14709
Виробничі затрати на 1 га, грн	11163	16219	45260	26150	57821	53318
Повна собівартість 1 ц, грн	29,25	32,67	81,33	53,25	89,48	83,00
Ціна реалізації 1 ц, грн	36,64	55,91	82,25	97,96	112,29	93,00
Прибуток на 1 ц, грн	7,39	23,24	0,92	44,71	22,81	10,00
Прибуток на 1 га, грн	3400	13086	545	24672	13013	6343,7
Рівень рентабельності, %	25,3	71,1	1,1	84,0	25,5	11,9

Джерело: статистична та бухгалтерська звітність ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області.

Таблиця 5. Акт переробки цукрового буряка на давальницьких умовах, отриманого від ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області

Дата	Прийнято		Вихід продукції, т	Кількість цукру, що підлягає передачі, т	Вироблено кормової патоки, т	Жом свіжий в заліковій вазі, т
	к-сть, т	цукристість				
08.11.2018	211,332	15,5	32,228	13,767	20,327	171,179
08.11.2018	628,307	15,0	82,183	39,179	22,643	508,929
08.11.2018	646,842	15,7	83,313	42,885	20,320	523,942
08.11.2018	490,045	15,8	63,118	32,757	18,622	396,936
08.11.2018	431,434	15,4	28,887	13,157	9,453	164,293
08.11.2018	777,696	17,1	90,057	57,749	28,075	629,856
08.11.2018	528,307	17,1	83,204	41,026	30,387	447,458
08.11.2018	446,108	16,9	72,807	33,200	25,677	368,165
08.11.2018	615,783	15,3	94,602	40,625	22,345	515,727
08.11.2018	757,019	16,6	88,904	49,823	20,091	567,028
08.11.2018	791,023	16,0	103,182	49,762	27,076	592,750
08.11.2018	516,090	16,3	75,375	43,266	24,296	503,327
08.11.2018	132,395	16,4	7,870	3,528	1,582	40,676
08.11.2018	658,614	13,8	104,266	38,036	35,947	556,728
08.11.2018	1127,351	16,8	143,032	79,446	47,384	890,517
08.11.2018	802,711	15,4	97,198	50,312	32,010	630,847
08.11.2018	634,542	15,6	90,485	41,725	24,176	513,979
08.11.2018	753,234	17,0	98,115	58,037	23,484	638,257
08.11.2018	560,351	17,1	75,464	39,023	20,232	454,151
08.11.2018	569,646	16,9	70,351	41,641	17,773	461,413
08.11.2018	253,075	16,0	38,417	17,209	8,984	204,991
08.11.2018	1057,119	17,1	144,930	78,497	40,382	396,525
08.11.2018	1320,216	15,8	195,545	90,481	40,378	1093,729
Разом	14709,240		1963,533	995,131	561,644	11740

Джерело: побудовано на основі первинних документів бухгалтерського обліку ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області.

Таблиця 6. Динаміка світового виробництва соняшнику

Показники	2005/2006	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Посівна площа, млн га	22,7	23,1	24,6	23,6	24,0	23,2	23,3	25,2	25,8
Виробництво, млн т	29,9	32,7	38,7	35,0	41,5	39,3	40,3	47,6	46,4
Урожайність, т/га	1,3	1,4	1,6	1,5	1,7	1,7	1,73	1,89	1,80

Джерело: [19].

на завод 14709 т цукрової сировини з цукристістю близько 15,4%, то фермерське господарство отримало від Гайсинського цукрового заводу 995,131 т цукру, 1093 т жому в свіжій заліковій вазі, 561,644 т кормової патоки (табл. 5).

Через погодні умови у 2018 р. була низька цукристість буряків. Завод передав замовнику ФГ "Агрофірма "Базис" за кожну тонну зданих цукрових буряків при базисній цукристості 16,0% по 68 кг цукру-піску. При умовах продажу всієї продукції: цукор, меляса, жом рентабельність виробництва цукрових буряків у ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області буде становити 11,9%.

Цукрові буряки — це високозатратна культура. На гектар потрібно вкласти понад 30—45 тис. грн, не кожне господарство має такі обігові кошти, а кредитні ставки банків надто високі. Отже, потрібно розвивати вертикально інтегровані структури. На Вінниччині в загальній площі посівів цукрових буряків частка вертикально-інтегрованих становить приблизно 75%. Вони співпрацюють з господарствами своєї сировинної зони. Тільки партнерські відносини між цукровим заводом і виробником сировини можуть забезпечити прибутковість роботи в цукровому комплексі.

За даними департаменту агропромислового розвитку Вінницької облдержадміністрації у 2017 р. область переробила понад 3 млн т цукрових буряків виробивши 445 тис. т цукру. Область зібрала по 495 ц з га солодких коренів. НАЦУ "Укрцукор" інформує, що така тенденція загальна по Україні [15, с. 5].

Так, ПАТ "Гнідавський цукровий завод", що у Луцьку, працюючи на давальницькій сировині сформував в аграріїв економічний інтерес до вирощування солодких коренів для заводу.

Юридичні особи отримували від заводу цукор (72 кг за тонну зданої сировини, плюс перерахунок за цукристість, що дає близько 1000 грн за тонну), меляса, жом. Окрім того, оплачували вантажні перевезення здавачам сировини, господарства яких перебували в зоні 70 км від заводу. У 2016р. "сировинний радіус" збільшили до 100 км і платять за кожну перевезену тону буряків по 10 кг цукру. Тому на завод надходить цукрова сировина із 16 районів Волинської, Рівненської, Львівської областей.

Здають солодкі корені волинянам і приватні господарства, заготівельні пункти, навіть окремі селяни, які вирощують буряки на приватних садибах по 15—30 соток [16, с. 6].

В Європі теж жоден цукровий завод не має власних аграрних цехів. Солодкі корені їм постачають фермери. За оцінками фахівців ПАТ "Гнідавський цукровий завод" випускає 90% продукції Європейської якості.

Складається ситуація, за якої переробники не мають можливості підвищити ціну на цукрові буряки, яка б забезпечила сільськогосподарським виробникам достатню прибутковість вирощування цукрової сировини, бо самі будуть збиткові, адже внутрішня ціна на цукор в країні не відповідає затратам на його переробку. А зниження собівартості вирощування цукрових буряків у сільськогосподарських виробників наразі внаслідок зростання цін на технічні засоби, нафтопродукти, мінеральні добрива та інші матеріальні ресурси можливе лише за рахунок розширення ринку збуту цукру.

Вирощування соняшнику завжди було традиційною галуззю сільськогосподарського виробництва України і важливою складовою стратегії економічного розвитку держави.

Соняшник належить до трійки найпоширеніших у світовому виробництві олійних культур та має значний вплив на загальний олійний баланс. Обсяги виробництва соняшнику поступаються таким олійним культурам, як соєві боби та ріпак. Світове виробництво олійного насіння у 2018/2019 МР перевищить 554 млн т. Водночас частка соєвих бобів становила — 60%, ріпаку — 12%, тоді як соняшнику — лише 8% (табл. 6).

За прогнозами USDA у 2018/2019 МР виробництво насіння соняшнику в Україні збільшиться на 9,5% порівняно з попереднім маркетинговим роком — до 15 млн т. Експорт насіння соняшнику в 2018/2019 МР має зрости в 2,6 рази — до 100 тис. т [17].

Незважаючи на деяке збільшення обсягів внутрішнього споживання (590 тис. т, очікуваних в 2018/2019 МР, проти 585 тис. т у 2017/2018 МР), суттєве збільшення показників виробництва призведе до помітного зростання перехідних запасів соняшникової олії в Україні за підсумком поточного сезону (130 тис. т, про-

Таблиця 7. Соняшникова олія: ключові світові виробники та експортери, млн тонн

Країна	2016/17	2017/18	2018/19 прогноз
Виробництво			
Україна	6,351	5,891	6,235
Росія	4,171	4,130	4,295
Європейський Союз	3,338	3,634	3,676
Аргентина	1,288	1,465	1,465
Туреччина	0,761	0,890	0,912
Інші	2,256	2,377	2,523
Всього	18,165	18,387	19,106
Україна, частка в світовому обсязі виробництва	35,0%	32,0%	32,6%
Експорт			
Україна	5,851	5,350	5,600
Росія	2,781	2,250	2,100
Аргентина	0,770	0,765	0,735
Європейський Союз	0,459	0,480	0,490
Туреччина	0,635	0,390	0,370
Інші	0,513	0,511	0,497
Всього	10,406	9,746	9,792
Україна, частка в світовому обсязі експорту	56,2%	54,9%	57,2%

Джерело: [18].

гнозованих у фіналі 2018/2019 МР, проти 83 тис. т в 2017/2018 МР) [18].

Не дивлячись на зростання виробництва соняшнику в основних країнах — виробниках цієї культури, Україна залишається найбільшим світовим виробником олійного насіння. Приве-

Таблиця 8. Економічна ефективність вирощування соняшнику в ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Площа, га	431	464	535	450	426
Урожайність, ц з 1 га	29,0	31,9	21,2	24,0	36,0
Валовий збір, ц	12504	14813	11337	10787	17348
Витрати на 1 га, грн	5904	10562	14245	16118	13839
Виручка від реалізації, тис грн	3496	9934	6063	13505	15893
Ціна реалізації 1 ц, грн	471,33	794,02	900,08	898,11	916,70
Собівартість 1ц реалізованої продукції, тис. грн	1501,0	6263,0	2506,0	10261,0	11797,0
Повна собівартість 1ц реалізованої продукції, тис. грн	202,37	500,55	372,03	682,38	680,45
Прибуток на 1ц, грн	269,0	293,47	528,05	215,73	236,25
Прибуток на 1 га, грн	4629	7913	6648	7208	9615
Рівень рентабельності, %	133,0	58,7	142,0	31,6	34,7

Джерело: статистична та бухгалтерська звітність ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області

Таблиця 9. Динаміка виробництва сої в Україні

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Посівна площа, га	1037	1110	1411	1337	1793	2136	1846
Валовий збір, тис. га	1680	2264	2405	2741	3882	3931	4265
Урожайність, ц/га	16,2	20,4	17,0	20,5	21,6	18,4	23,1

Джерело: [22].

дені дані свідчать (табл. 7), що підтримка високим темпів виробництва та невисокі обсяги внутрішнього споживання дозволять вітчизняній продукції забезпечити більше 57% світового обсягу торгівлі такою продукцією в 2018/2019 МР.

Світове споживання соняшнику зростає. Основними покупцями української соняшникової олії на глобальному ринку в поточному сезоні залишатимуться, з високою ймовірністю, країни Східної Азії, а саме Китай та Індія. Окрім цього, одним із ключових ринків збуту такої продукції для українських експортерів продовжують бути країни Європейського Союзу.

Зацікавленість аграріїв соняшником пояснюється його високою рентабельністю. За традиційної технології вирощування соняшнику загальні витрати на 1 га 2018 р. в середньому становили 14 тис. грн. Отримуючи врожайність 25 ц/га, собівартість 1т продукції становитиме 5,6 тис. грн. За ціни продажу продукції на рівні 10 тис. грн/т, доходи з одного гектара становитимуть 11 тисяч гривень, що забезпечить рентабельність на рівні 79%.

Економічні результати по виробництву соняшнику в ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області підтверджують високу економічну віддачу (табл. 8).

У 2018 р. підприємство одержало високий врожай соняшника — 36,0 ц/га, що більше ніж в 2014 р. на 7 ц. Тому прибуток на один гектар у 2018 р. становив 9615 грн або у 2 рази більше 2014 року. Проте собівартість за цей же період зросла у 3 рази, а ціна лише у 2 рази в результаті рівень рентабельності менший протягом досліджуваного періоду на 98 в.п.

Отже, сприятлива цінова ситуація та привабливий рівень рентабельності й надалі стимулюватимуть аграріїв до вирощування соняшнику, порушуючи цим сівозміни та виснажуючи ґрунти.

Культура ХХІ ст. — соя. За посівними площами і валовими збо-рами зерна соя є головною бобовою культурою світу. Вирощують її більше 40 країн на загальній площі понад 50 млн га.

Таке велике поширення сої пояснюється універсальністю її використання як важливої продовольчої, технічної і кормової культури. Зумовлено це винятково сприятливим поєднанням у насінні органічних і мінеральних речовин.

Таблиця 10. Окремі показники топ-9 виробників сої у світі у 2016/2017 МР, млн т

Показники	США	Бразилія	Аргентина	Китай	Індія	Парагвай	Канада	Україна	Росія
Виробництво	116,9	114,1	57,8	12,9	11,0	10,7	6,6	4,3	3,1
Імпорт	0,6	0,3	1,7	93,5	0,1	0,0	0,5	0,0	2,2
Внутрішнє споживання	55,5	44,3	47,8	102,8	10,3	3,9	2,5	1,4	5,0
- % до виробництва	47,5	38,8	82,7	796,9	93,9	36,7	37,7	31,5	157,9
Експорт	59,2	63,1	7,0	0,1	0,3	6,1	4,1	2,9	0,4
% до виробництва	50,6	55,3	12,2	0,9	2,4	57,4	62,6	67,8	12,0

Джерело: [24].

За обсягами виробництва олійних культур в Україні соя поступається тільки соняшнику. Посівні площі та валові збори під цією культурою із кожним роком збільшуються. Якщо у 1990 році з площі 93 тис. га було зібрано біля 100 тис. т зерна сої при врожайності 1,3 т/га, то у 2017 році з площі 1,9 млн га зібрано 3,8 млн т при врожайності 1,9 т/га.

Слід відмітити, що в 1990 р. соя в структурі посівних площ займала 0,3%, в 2011 р. — 3%, а в 2017 — 7,1%, в 2018 році дещо знизилась і становила 6,2%.

Основною причиною цьогорічного суттєвого скорочення площ під соєю стали "соєві правки" Закону України № 2245-VIII від 21 грудня 2017 року [20], відповідно до яких з 1 вересня 2018 року до 31 грудня 2021 року скасовується бюджетне відшкодування ПДВ при експорті соєвих бобів. Станом на 30 серпня, Президент України підписав законопроект № 7403-д [21], яким скасовується норма щодо невідшкодування ПДВ при експорті сої, насіння свиріпи та ріпаку для виробників, які самостійно поставляють ці культури за кордон. Даний законопроект сприятиме відновленню зацікавленості товаровиробників у вирощуванні цієї культури, зокрема, стабілізуванню площ посівів та виробництва цієї культури у 2019 році.

Україна є лідером з виробництва сої в Європі з часткою 45%. Однак за показниками врожайності відстає від інших європейських країн. Врожайність сої в Україні в середньому за останні роки становила 1,96 т/га.

Основними зовнішніми споживачами українських соєвих бобів з початку 2016/2017 МР є Туреччина, Іран і Єгипет, соєвої олії — Польща і Індія. Соєвий шрот/макуха українського походження імпортується в основному географічно близькими Угорщиною, Білоруссю, Францією і Грузією [23].

Характеризуючи світовий баланс сої (табл. 10), слід відзначити, що Україна займає лише восьме місце у світовому рейтингу її виробників.

Відношення обсягів експорту сої до обсягів її виробництва в Україні є найвищим з переліку лідерів країн-виробників — понад дві третини за результатами 2016/2017 МР. У Канади даний показник становить близько 60%, Бразилії та Парагваю — 55, США — 50 %. Аргентина виробляє сої у 12 разів більше від України, проте експортує лише у 4 рази більше. Досить показовим є досвід Китаю і, особливо, Росії. Отже, більшість країн намагаються забезпечити переробку вирощеної сої на власній території. Натомість, рівень переробки сої в Україні в останні роки знижується. Серед причин треба виділити як зменшення поголів'я худоби, і, як наслідок, зниження потреби у використанні сої на корми, так і відносна дорожнеча сої як компоненти кормів порівняно з іншими їх складовими. Тому вітчизняна соя спрямовується на експорт, а на корми використовуються дешевші інгредієнти.

Ринок ріпаку впродовж багатьох років залишається одним із найбільш непередбачуваних із точки зору формування попиту і пропозиції. Адже основний попит на культуру формує зовнішній ринок, а пропозиція досить суттєво залежить від вітчизняних погодно-кліматичних умов виробництва і внутрішніх закупівельних цін. Вплив аграрія на кожен із вказаних вище факторів є мінімальним, а відтак, кон'юнктура визначальним чином впливає на стан розвитку ринку ріпаку.

Одним із чинників зростання посівних площ ріпаку є підвищення попиту на нього з боку світового аграрного ринку. Так, за даними аналізу інформаційно-аналітичного статистичного звіту USDA "Oilseeds: World Markets and Trade" за червень 2018 р., вже третій маркетинговий сезон відбувається зростання попиту світового ринку на ріпак і продукти його переробки. Вказаний тренд на вітчизняному ринку безпосередньо відображується у зростанні посівних площ, що за порівняно сприятливих погодних умов та підвищення урожайності зумо-

Таблиця 11. Динаміка виробництва ріпаку в Україні

Показники	2000 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Посівна площа, тис. га	214	907	1017	682	455	789,1	1000,0
Валовий збір, тис. га	131,8	1469,7	2351,7	1737,6	1153,9	2194,8	2700,0
Урожайність, т/га	0,84	1,70	2,36	2,59	2,57	2,79	2,61

Джерело: [19].

Таблиця 12. Місце України у світовій торгівлі ріпаком, млн т

Показники	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019
Експорт з України	2,2	1,9	1,4	1,2	2,2	2,1
Світовий експорт	14,9	14,6	14,3	16,0	16,9	17,0
% до світового	14,8	13,0	9,8	7,5	13,0	12,3

Джерело: [25].

вило збільшення обсягів виробництва ріпаку. Зокрема, посівні площі збільшилися із 455 тис. га у 2016 р. до 789 тис. га у 2017 р. та сягнули майже 1 млн га в 2018 р. [25].

Поряд із розширенням посівних площ спостерігається і стійке зростання урожайності вирощування ріпаку. Впродовж 2015—2017 рр. середня урожайність підвищилася із 2,59 т/га до 2,79 т/га, що збільшило обсяги його валового виробництва, відповідно, із 1737,6 тис. т до 2194,8 тис. т, або майже в 1,3 разу (табл. 11).

Згідно зі звітом Держслужби статистики України, посівна площа озимого ріпаку під урожай 2019 р. становить 1,3 млн га, що на 28% перевищило торішній показник, і це максимальний рівень за останні роки.

За останні роки виробництво ріпаку зросло до рівня майже 2,2 млн т, що дозволяє віднести нашу країну поряд з іншими до одного із провідних світових його постачальників.

Найбільшими виробниками насіння ріпаку в світі є ЄС, Канада, Китай та Індія. Разом його виробництво в цих країнах, за прогнозами аналітиків USDA у 2018/2019 МР, становитиме близько 63,6 млн т, або 84,7% від загальносвітового рівня. Левова частка формування світового ринку насіння ріпаку припадатиме на країни ЄС, де очікуване його виробництво досягне майже 21,8 млн т. Прогнозованим є зростання імпорту насіння ріпаку зі сторони Китаю, Японії і ЄС, що зумовлено збереженням тренду на підвищення обсягів внутрішнього його споживання у вказаних країнах. При цьому для вітчизняних експортерів важливою нішею світового аграрного ринку є не лише насіння, але й продукти його переробки — олія та шрот. Аналіз двох останніх перерахованих напрямів вказує на те, що світове внутрішнє споживання ріпакової олії і шроту продовжить зростати, що зумовить збільшення обсягів торгівлі цими продуктами [19].

Україна на світовому ринку займає досить стійкі позиції. За результатами 2016/2017 МР

на світовий ринок було поставлено 1,2 млн т ріпаку. Головним ринком збуту для української олійної вже традиційно є країни ЄС, які займають 98% від загального обсягу експорту. За даними Де-

партаменту фітосанітарної безпеки, контролю в сфері насінництва та розсадництва Держпродспоживслужби, станом на 17 січня 2018 року з початку поточного МР відвантажено на експорт вже 2 млн тонн ріпаку, що на 0,8 млн тонн більше, ніж за весь 2016/2017 МР, що свідчить про стабільно високий рівень попиту на культуру (табл. 12).

Україна залишається основною країною, у якій 2018/2019 МР прогнозується зростання виробництва ріпаку. Нагадаємо, через несприятливі погодні умови (посуху в Канаді, Австралії та Північній Америці та морози в ЄС) у низці ключових країн-виробників прогнозується скорочення як виробництва, так і обсягів експорту насіння цієї олійної культури, що вже кілька років поспіль стає причиною напруженого світового балансу. Враховуючи цей погодний фактор, який проявляється в останні роки досить часто, Україна має великі шанси наростити обсяги виробництва ріпаку, закріпити статус надійного постачальника та значно розширити існуючу географію експорту. Цьому сприяє економічна ефективність його виробництва (табл. 13).

Крім того, ріпак є культурою, яка в період міжсезоння дає фермеру обігові кошти, адже продажі даної олійної припадають на кінець червня. Враховуючи попередні дані, у 2017 році ріпак став найприбутковішою культурою та дав можливість агровиробникам, які вирощують інші культури хеджуватися та бути більш стійким при виникненні різких цінових коливань на інші культури.

ВИСНОВОК

Підвищення економічної ефективності вирощування і переробки, і як наслідок, функціонування повноцінного ринку технічних культур — це комплексна і багатовекторна проблема, успішне вирішення якої потребує певного часу, залучення інвестицій та можливе лише за умови поліпшення економічної ситуації в країні.

Державна політика повинна спрямовуватись на забезпечення раціонального використання наявних економічних та природних ресурсів при формуванні ринку технічних культур та експортного потенціалу. Розвиток вітчизняної економіки, в тому числі і ринку технічних культур, на даному етапі обмежується експортом сільськогосподарської сировини та мізерними обсягами готової продукції з доданою вартістю.

Високотоварне виробництво експортоорієнтованих технічних культур, під якими стрімко розширювались площі, призвело до зuboжіння населення, особливо сільського, в той час, як міжнародні трейдери отримували надійні прибутки завдячуючи українським землям. Тому уряд повинен розробляти та впроваджувати програми розвитку сімейних ферм, підтримувати малий і середній бізнес, тим самим формуючи в перспективі середній клас та віддаючи перевагу соціальному захисту населення країни.

Література:

1. Жолобецький Г. Ринок ріпаку України. Пропозиція. — 2017. — № 7—8. — С. 6.
2. Заєць О.С. Ринок цукру в Україні: проблеми створення, функціонування та розвитку. — К.: Наук. думка, 1999. — 388 с.
3. Капшук С. Стан та перспективи українського олієпрому. Пропозиція. — 2015. — № 6. — С. 52/
4. Квітка Г. Підвищення врожайності сонояшнику та ріпаку: фактори впливу. Пропозиція. — 2014. — № 1. — С. 8—10.
5. Коденська М.Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва. Економіка АПК. — 2014. — № 2. — С. 74—77.
6. Маслак О. Ринок сонояшнику: підсумки та перспективи. Пропозиція. — 2017. — № 3. — С. 9—10.
7. Маслак О. Як стабілізувати ціни на цукор та цукрові буряки. Пропозиція. 2015. — № 10. — С. 4.
8. Саблук П.Т. Коденська М.Ю., Власов В.І. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. — 390 с.
9. Шпичак О.М. Методи регулювання ринку цукру в Україні. Вісник аграрної науки. — 2002. — № 8. — С. 76—78.

Таблиця 13. Економічна ефективність вирощування ріпаку в ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Площа, га	300,0	265,0	435,0	134,0	320,0
Урожайність, ц з 1 га	35,6	29,6	29,2	9,4	46,0
Валовий збір, ц	10691	7851	12708	1260	14725
Витрати на 1 га, грн	6791	10216	12428	16470	7203
Обсяг реалізованої продукції, ц	10203	8186	12436	1305	14712
Виручка від реалізації, тис грн	4044	5689	11244	1308	15017
Ціна реалізації 1 ц, грн	396,35	694,96	904,14	1002,30	1020,73
Собівартість 1ц реалізованої продукції, тис. грн	2447	3253	3139	1219	9662
Повна собівартість 1ц реалізованої продукції, тис. грн	239,83	397,42	252,41	934,09	656,74
Прибуток на 1ц, грн	156,52	297,54	651,73	68,21	363,99
Прибуток на 1 га, грн	5323,0	9191,0	18632,0	664,2	16734,37
Рівень рентабельності, %	65,3	74,9	258,2	5,6	55,42

Джерело: статистична та бухгалтерська звітність ФГ "Агрофірма "Базис" Уманського району Черкаської області.

10. Соціально-економічний розвиток України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Прес-служба Мінагрополітики. Новини АПК. Економіка АПК, 2018. — № 10. — С. 25.
12. Квітка Г. Несолодкий рік. Пропозиція. — 2014. — № 1. — С. 36—37.
13. ТОП-10 найпотужніший цукрових заводів України <http://www.ukrsugar.com/uk/post/top-10-najpotuznisij-cukrovih-zavodiv-ukraini>
14. ТОП-5 експортерів цукру в 2017/2018 МР. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-5-eksporteriv-cukru-v-20172018-mr>
15. Чебан О. ТОП-9 товар аграрного експорту. Сільські вісті. — 2018. — № 40. — С. 5.
16. Крючков О., Мельник В. Солодка стабільність. Сільські вісті. — 2015. — № 192. — С. 6.
17. USDA підвищило прогноз виробництва зерна в Україні. URL: <https://superagronom.com/news/6408-usda-pidvischiv-prognoz-virobnitstva-zerna-v-ukrayini>
18. Частка України на світовому ринку сонояшникової олії зростатиме в 2018/19 МР. URL: <http://www.proagro.com.ua/news/world/20096.html>
19. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Закон України Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19>
21. Президент підтримав невеликих сільгоспвиробників та скасував "соєві правки". URL: <http://uacouncil.org/uk/post/prezident-pidtrimav-nevelikih-silgospvirobnikiv-ta-skasuvav-soevi-pravki>

22. Офіційний портал Інформаційно-аналітичної агенції "АПК-Інформ" АПК online. URL: <http://www.apk-inform.com>

23. ТОП-5 експортерів сої та продуктів переробки. URL: <https://propozitsiya.com/ua/top-5-eksporteriv-soyi-ta-produktiv-pererobky>

24. United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service/ Market and Trade Data. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/advQuery>

25. 2020: ріпак під прицілом URL: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/2020-raps-pod-pritselom/>

References:

1. Zholobets'kyj, H. (2017), "Ukrainian rape-seed market", *Propozytsiia*, vol. 7—8, pp. 6.

2. Zaiets', O.S. (1999), *Rynok tsukru v Ukraini: problemy stvorennia, funktsionuvannia ta rozvytku* [Sugar market in Ukraine: problems of creation, operation and development], Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.

3. Kapshuk, S. (2015), "The state and prospects of Ukrainian oilseed", *Propozytsiia*, vol. 6, pp. 52.

4. Kvitka, H. (2014), "Increase of sunflower and rape yields: factors of influence", *Propozytsiia*, vol. 1, pp. 8—10.

5. Kodens'ka, M.Yu. (2014), "Trends in development and directions of intensification of investment in sugar-beet production", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 74—77.

6. Maslak, O. (2017), "Sunflower Market: Outcomes and Prospects", *Propozytsiia*, vol. 3, pp. 9—10.

7. Maslak, O. (2015), "How to stabilize prices for sugar and sugar beet", *Propozytsiia*, vol. 10, pp. 4.

8. Sabluk, P.T. Kodens'ka, M.Yu. and Vlasov, V.I. (2007), *Tsukroburiakove vyrobnytstvo Ukrainy: problemy vidrodzhennia, perspektyvy rozvytku* [Sugar-beet production of Ukraine: problems of revival, prospects of development], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

9. Shpychak, O.M. (2002), "Methods of sugar market regulation in Ukraine", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 8, pp. 76—78.

10. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Socio-economic development of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 Feb 2019).

11. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2018), "Press service of the Ministry of Agrarian Policy. Agroindustrial news", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 25.

12. Kvitka, H. (2014), "Not a happy year", *Propozytsiia*, vol. 1, pp. 36—37.

13. National Association of Sugar Producers of Ukraine (2019), "TOP-10 of the most powerful sugar factories in Ukraine", available at: <http://www.ukrsugar.com/uk/post/top-10-najpotuznisij-cukrovih-zavodiv-ukraini> (Accessed 25 Feb 2019).

14. Agravery (2018), "TOP-5 Exporters of Sugar in 2017/2018 MY", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/top-5-eksporteriv-cukru-v-20172018-mr> (Accessed 25 Feb 2019).

15. Cheban, O. (2018), "TOP-9 commodity of agrarian export", *Sil's'ki visti*, vol. 40, pp. 5.

16. Kriuchkov, O. and Mel'nyk, V. (2015), "Sweet stability", *Sil's'ki visti*, vol. 192, pp. 6.

17. SuperAgronom.com (2019), "USDA has raised the forecast of grain production in Ukraine", available at: <https://superagronom.com/news/6408-usda-pidvischiv-prognoz-virobnitstva-zerna-v-ukrayini> (Accessed 25 Feb 2019).

18. ProAgro (2019), "Ukraine's share in the world market for sunflower oil will increase in 2018/19 MY", available at: <http://www.proagro.com.ua/news/world/20096.html> (Accessed 25 Feb 2019).

19. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 Feb 2019).

20. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Balancing Budget Revenues in 2018", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19> (Accessed 25 Feb 2019).

21. Ukrainian Agrarian Council (2018), "The president supported small agricultural producers and abolished "soy edits"", available at: <http://uacouncil.org/uk/post/prezident-pidtrimav-nevelikih-silgospvirobnikiv-ta-skasuvav-soevi-pravki> (Accessed 25 Feb 2019).

22. APK-Inform (2019), available at: <http://www.apk-inform.com> (Accessed 25 Feb 2019).

23. Propozytsiia (2017), "TOP-5 exporters of soybeans and processed products", available at: <https://propozitsiya.com/ua/top-5-eksporteriv-soyi-ta-produktiv-pererobky> (Accessed 25 Feb 2019).

24. United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service (2019), "Market and Trade Data", available at: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/advQuery> (Accessed 25 Feb 2019).

25. Kharabara, O. (2018), "2020: Rape under the gun", available at: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/2020-raps-pod-pritselom/> (Accessed 25 Feb 2019).

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019 р.